

JERZY STAŃCZYK
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Bolesław Balcerowicz,
Sily zbrojne w stanie pokoju, kryzysu, wojny,
Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010, ss. 261

Siła zbrojna i tym samym przemoc od zarania dziejów ludzkości pozostaje środkiem osiągnięcia celów, w tym także instrumentem realizacji interesów politycznych. Zagadnieniom tym poświęcono już niezliczoną liczbę przemyśleń, systematycznych badań i rozmaitych publikacji. Problemy z tym związane mogą być rozpatrywane na różnych poziomach konceptualizacji wiedzy naukowej i z punktu widzenia różnych dyscyplin. Zasadniczym punktem odniesienia w tych wysiłkach badawczych jest zazwyczaj państwo oraz stosunki międzynarodowe. Zmieniający się świat sprawia, że w badaniach tych trzeba uwzględniać wciąż nowe czynniki. Jednym z najnowszych jest rosnące tempo globalizacji powiązane ze zjawiskami tworzenia struktur sieciowych i wzrastającą rolą informatyzacji, co skutkuje m.in. odterytorializowaniem wielu współczesnych wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa. Dokonujące się przyspieszenie cywilizacyjne w pewien sposób przewartościowuje tradycyjne funkcje sił zbrojnych, lecz nie neguje ich przydatności. Refleksja dotycząca tych zagadnień jest zatem bardzo potrzebna.

Roli siły militarnej we współczesnym świecie poświęcona jest recenzowana książka. Jej autor – profesor i generał – przekonuje nas, że zakończył się okres korzystania z tzw. dywidendy pokojowej po zakończeniu „zimnej wojny” (w jego opinii trwał on niecałą dekadę). Wydarzenia przełomu wieków dość brutalnie zweryfikowały neoliberalne tezy o utracie efektywności w posługiwaniu się siłą zbrojną. Ta siła pozostaje nadal niezwykle ważna i to nie tylko jako narzędzie wojenne. Siły zbrojne pełnią różne funkcje, użyteczne nie tylko w stanie wojny, lecz również kryzysu i pokoju. Potrzebne jest zatem dostrzeżenie ich jako istotnego instrumentu stabilizacji w państwie i środowisku międzynarodowym. W tym kontekście siły zbrojne mogą być użytecznym środkiem umacniania bezpieczeństwa, a także gwarantem porządku politycznego. Jednocześnie trzeba pamiętać, że wojsko pozostaje grupą społeczną o specyficznych właściwościach. Książka ta ma w założeniu pełnić rolę podręcznika do przedmiotu „międzynarodowe stosunki wojskowe”, a także ma być pomocna w studiach strategicznych. I rzeczywiście wypełnia ona lukę w tym zakresie, dostarczając usystematyzowanej wiedzy, ujętej w sposób nowoczesny i przekazanej w bardzo komunikatywny sposób. Dzięki temu jest interesującą lekturą dla wszystkich zainteresowanych tym przedmiotem badań.

Nadmienić trzeba, że podobnej tematyki dotyczyła książka tego samego autora wydana w 2006 roku *Sily zbrojne w państwie i stosunkach międzynarodowych*. We *Wstępie* do omawianej prof. Balcerowicz tłumaczy: „Nie jest to jednak, mimo zachowanej struktury, jej «wydanie drugie». Znaczna rozbudowa treści, nowe elementy, zmienione rozłożenie akcentów sprawiły, że pozycja niniejsza została wydana pod zmienionym tytułem” (s. 10). Rzeczywiście, praca ta jest objętościowo większa, zawiera jeden zupełnie nowy rozdział i kilka nowych podrozdziałów, rozwija i przeredagowuje wiele wątków, a także jest uzupełniona o indeks nazwisk oraz nowe pozycje bibliograficzne.

Książka składa się ze wstępu, jedenastu rozdziałów, zakończenia, bibliografii i indeksu nazwisk. Choć w całości pracy widać dużą troskę o definiowanie pojęć, to rozdział pierwszy *Podstawowe pojęcia* został im poświęcony w całości. Autor wyszedł z założenia, że podjęta problematyka dotyczy specyficznej dziedziny w stosunkach społecznych i dlatego dużą uwagę poświęcił wyjaśnieniu terminologii oraz przekazaniu podstaw wiedzy o instytucjonalnych podstawach funkcjonowania wojska. Już na wstępie założył, że: „Powszechny stereotyp armii postrzeganej jedynie poprzez funkcję walki zbrojnej chce uracjonalnić kontrstereotypem zawartym w skrócie – «siły zbrojne jako instrument polityki»” (s. 10). Nadaje to pracy politologiczny charakter.

Rozdział drugi *Rola i miejsce sił zbrojnych w państwie* został poświęcony wyjaśnieniu ich funkcji, ról i zadań. W oddzielnym punkcie sytuowane jest ich miejsce w środowisku międzynarodowym.

W rozdziale trzecim – *Siły zbrojne – typy (modele), rodzaje, struktury* – autor systematyzuje typy (modele) sił zbrojnych oraz przedstawia istotę i rolę sztabów, w tym sztabów generalnych (głównych).

W rozdziale czwartym zatytułowanym *Kontrola państwa nad armią (cywilna kontrola). Stosunki cywilno-wojskowe* autor wyjaśnia istotę i założenia cywilnej kontroli nad siłami zbrojnymi oraz neutralność sił zbrojnych, a następnie rozwija cechy stosunków cywilno-wojskowych, a także podejmuje zagadnienia kontroli nad armią w państwach niedemokratycznych, wojskowych zamachów stanu i rządów (dyktatur) wojskowych oraz militarystki.

Rozdział piąty – *Czynniki warunkujące kształt i charakter sił zbrojnych. Siły zbrojne wybranych państw* – jest poświęcony analizie porównawczej sił zbrojnych następujących państw: Stanów Zjednoczonych (mocarstwa światowego), Francji (mocarstwa „średniej potęgi światowej”), Wielkiej Brytanii (mocarstwa pokolonialnego, państwa wyspiarskiego), Rosji (odradzającego się mocarstwa), Chin (wschodzącego mocarstwa), Szwajcarii (państwa, które „jest armią”), Izraela (państwa w stanie „nie-pokoju”) i Turcji (państwa kontrolowanego przez armię).

W rozdziale szóstym – *Sojusze polityczno-militarne. Koalicje* – autor omówił cele i funkcje sojuszy, warunki i zasady ich tworzenia, klasyfikuje ich typy, wyjaśnia zobowiązania sojusznicze, rozpatruje sojusz w odniesieniu do strategii narodowej, porównuje sojusz z koalicją i organizacją bezpieczeństwa zbiorowego oraz podejmuje próbę wyjaśnienia specyfiki NATO – jako sojuszu, „nie-sojuszu”.

Rozdział siódmy pt. *Wielonarodowe siły wojskowe* dotyczy funkcjonowania sił wielonarodowych w sojuszu i w koalicjach wojennych, a także w Unii Europejskiej. Oddzielny punkt poświęcony jest działaniom Wojska Polskiego w wielonarodowych siłach wojskowych.

Rozdział ósmy – *Siły zbrojne w konfliktach zbrojnych i wojnach* traktuje o funkcjonowaniu wojska w kryzysach i konfliktach zbrojnych, wyjaśnia redefinicję pojęcia wojna i specyfikę współczesnych wojen oraz charakteryzuje wojnę w Iraku (2003 r.). Zawiera ponadto prognozę przyszłych wojen.

W rozdziale dziewiątym zatytułowanym *Siły zbrojne w operacjach pokojowych/operacjach innych niż wojenne* autor omawia podstawy prawne, definicje, normy i zasady operacji (misji) pokojowych, przedstawia ich formy, dynamikę i generację, a także klasyfikację (w oparciu o terminologię ONZ i NATO), wyjaśnia istotę operacji stabilizacyjnych oraz kwestie kierowania i użycia siły w operacjach pokojowych.

Rozdział dziesiąty – *Zbrojenia. Kontrola zbrojeń. Rozbrojenie* – prof. Balcerowicz wyjaśnia te pojęcia i istotę związanych z nimi procesów, a także przedstawia działania podejmowane w tych zakresach w odniesieniu do broni masowego rażenia i broni konwencjonalnej. Istotne znaczenie ma tu punkt poświęcony perspektywom rozbrajania z odniesieniem do działań mających na celu przezbieranie.

Zmiany zachodzące w sferze wojskowości, będące treścią rozdziału jedenastego, autor ujmuje w kontekście megatrendów rozwojowych, odnosi je do teorii wielkiej zmiany i wskaźników zmian, a także przedstawia nowe funkcje i zadania sił zbrojnych (ku armii zawodowej). Zarysowany został w nim również problem prywatyzacji misji, działań militarnych i paramilitarnych (jako problem najemnictwa w XXI wieku). Przedstawione zostało także zagadnienie poświęcone rewolucji w sferze wojskowości.

Autor podkreśla, że świadomie nie podjął w tej książce wielu istotnych z punktu widzenia studiów strategicznych problemów, m.in. zagrożeń asymetrycznych, proliferacji broni masowego rażenia i terroryzmu. Mimo to problematyka w niej poruszona została ujęta bardzo szeroko, wieloaspektowo, uwzględniając rolę sił zbrojnych.

Podkreślić należy, że w książce tej autor dokonuje reprezentatywnego zestawienia poglądów na podejmowane kwestie. Widać to wyraźnie w rozważaniach dotyczących istoty kryzysów, konfliktów i wojen, co jest niezbędne do dokonywania właściwych różnic. Zwraca zarazem uwagę na „konieczność gruntownego przeglądu i być może rewizji definicji pojęcia wojny” (s. 147). Jest to słuszne, gdyż wojny zmieniają się w procesie dziejowym zarówno w swej treści, jak i formach. Zdaniem autora, reinterpretacji wymaga pojęcie „zorganizowanej przemocy zbrojnej”. Dotąd to nowoczesne państwa dysponowały zmonopolizowaną przez nie legalną przemocą. Autor słusznie zauważa, że kategoria państwa odzwierciedla klasyczny, nowoczesny, ale już nie współczesny („ponowoczesny”) stan organizacji społeczeństw. W konsekwencji zacierają się też granice między zasadniczymi trzema typami przemocy zorganizowanej: wojną (przemocą stosowaną przez państwa lub politycznie zorganizowane grupy; motywowaną politycznie), przestępczością zorganizowaną (przemocą stosowaną przez grupy zorganizowane do celów prywatnych, finansowych) i gwałceniem praw człowieka na dużą skalę (przemocą stosowaną przez państwa lub grupy zorganizowane politycznie przeciw jednostce). Dotąd, spośród wyliczonych typów przemocy zorganizowanej jedynie wojna wiązała się z przemocą zbrojną. Tymczasem: „Współcześnie natomiast przemoc zbrojna – podobnie jak w średniowiecznej Europie – coraz częściej przybiera formę aktów przestępczości zorganizowanej, a także pogwałcenia praw człowieka. W ujęciu klasycznym zorganizowaną przemoc zbrojną, występującą w stosunkach innych niż międzypaństwowe, niekoniecznie traktowało się w kategorii przemocy wojennej. (...) Współcześnie poszerza się liczba podmiotów stosujących ten typ przemocy. [...] W konfliktach zbrojnych ostatnich kilkunastu lat oprócz jednostek wojskowych o czytelnych strukturach, hierarchicznie zorganizowanych, uczestniczą nieporównywalne, zróżnicowane grupy zbrojne, organizacje paramilitarne, «wojska» lokalnych wódzów, gangi kryminalne, prywatne policje, oddziały samoobrony itp.” (s. 151). Niejednoznaczny do niedawna termin „przemoc zbrojna” wymaga dodatkowych interpretacji, zwłaszcza w kontekście rozwoju współczesnych form terroryzmu międzynarodowego, w których bronią mogą stać się np. cywilne samoloty.

Przy okazji autor odnosi się do coraz częstszego kwestionowania tezy Carla von Clausewitza, według której wojna jest czynem motywowanym politycznie. Zdaniem Johna Keegana, wojna może być czynem motywowanym również przez wierzenia religijne czy standardy kulturowe¹. Autor zaś omawianej książki uważa: „Formuła wojny jako czynu politycznego wymaga nieznacznego poszerzenia; z tym że w zasadzie nie jest ona zbyt wąska w odniesieniu do euroatlantyckiego kręgu kulturowego” (s. 152). Odwołuje się przy tym do mniej znanych aspektów dorobku Carla von Clausewitza: „Dość rzadko zwraca się uwagę na głębsze, wnikaające pod definicyjny naskórek treści filozofii wojny tego myśliciela. Nie dostrzega się prawie wcale jego proheglowskiej trynitarniej koncepcji wojny, według której wojna jest chaotyczną grą między: **siłą, władzą i ludem** lub inaczej: **rozumu, siły i (ślepego) żywiołu**. Przy nadmiernej ekspozycji tego, co w podejściu

¹ J Keegan, *Historia wojen*, przekł. G. Woźniak, Warszawa 1998.

Clausewitza racjonalne, na dalekim planie pozostawia się takie charakterystyczne dlań kategorie jak: «wojenna mgła» i «tarcie» (s. 148).

Autem książki są też liczne schematy, ukazujące graficznie analizowane problemy. Są one przydatne m.in. do zrozumienia ewolucji współczesnych konfliktów zbrojnych i poznawania nowych form wojen. Analizowane są tzw. konflikty o niskiej intensywności, rewolucja w sferze wojskowości (Revolution in Military Affairs – RMA) i związane z nią strategię wojny asymetrycznej. Refleksji został poddany też termin „nowa wojna”, upowszechniony przez takich autorów, jak: Mary Kaldor² czy Herfried Münkler³. Odnoszony bywa on często do pojęcia wojen postmodernistycznych, sprywatyzowanych czy nieformalnych, a – ze względu na formę stosowanej przemocy – określanych także mianem zdegenerowanych. Autor przedstawia istotę tych nowych wojen w odniesieniu do globalizacji, uwzględniając zasadnicze jej procesy: integrację i fragmentację. Zauważa, że: „Czynnikiem, który wyraźnie odróżnia nowe wojny od starych, jest nowa zglobalizowana **ekonomia wojenna**, czyli sposób finansowania stron walczących. [...] Ekonomia wojen nowych [...] jest zdecentralizowana, silnie uzależniona od zasobów z zewnątrz” (s. 162). Ponadto: „Najwyraźniej zaś nowe wojny od dotychczasowych odróżniają stosowane w nich formy przemocy. Stosunkowo rzadko występuje tu przemoc wojskowa wobec wojska; rzadko wywiązują się bitwy. Przemoc kierowana jest głównie przeciwko ludności cywilnej” (s. 163). Podawane są liczne przykłady i dane statystyczne.

Odnosząc się do przyszłości konfliktów zbrojnych, autor zwraca uwagę na niedoskonałości, jakimi obarczone są prognozy w tym zakresie. Przy tym: „Błędem najbardziej rzucającym się w oczy jest skłonność do projektowania przyszłości jako ciągu linearnie dokonujących się zmian” (s. 176). Krytykuje także skłonność do uproszczonego determinizmu, odnosząc go szczególnie do wyolbrzymiania roli czynnika technologicznego, a także podaje w wątpliwość nadmierną ekspozycję tzw. wojen informacyjnych, cybernetycznych czy wirtualnych. Jawi się tu jako przeciwnik absolutyzacji któregokolwiek z czynników prowadzenia wojen, bez odnoszenia ich do reguł klasycznych. Ze szczególnym dystansem odnosi się do terminu „wojna wirtualna”, uważając, że: „Bardziej zasadne jest raczej twierdzenie o wirtualizacji pola walki, wirtualizacji wojny, o zwiększającym się znaczeniu przestrzeni wirtualnej [...]” (s. 181). Poza wpływem globalizacji na ewolucję współczesnych wojen, autor opowiada się za konstruowaniem takich prognoz, które uwzględnią skutki rozpadu systemów międzynarodowych, czyli zjawiska towarzyszące formowaniu się nowego ładu międzynarodowego. Podejmuje przy tym próbę dokonania podziału „nowych” wojen, wyodrębniając: „wojny sukcesyjne, wojny secesyjne, wojny domowe w państwach o nieugruntowanej państwowości – w tzw. państwach upadłych («państwach-bankrutach»). Do tego zestawienia należy dodać interwencje zbrojne” (s. 181).

Przedstawiając funkcjonowanie wielonarodowych sił wojskowych w operacjach pokojowych, autor słusznie zwraca uwagę na historyczny rodowód podobnych idei oraz współczesne znaczenie operacji pokojowych jako metod rozwiązywania konfliktów na świecie. Przedstawione są m.in. formy i dynamika tych operacji. Nowe funkcje i zadania sił zbrojnych rozpatrywane są w kontekście megatrendów rozwojowych, do których autor zaliczył: globalizację, rewolucję informacyjną, rozwój technologiczny, zmiany demograficzne, zmiany w środowisku naturalnym, procesy związane z rozwojem demokracji i kapitalizmu oraz zjawisko „zderzenia cywilizacji”. Ponadto, jako drugą ważną grupę przesłanek wymienia: zmiany ładu międzynarodowego, przeobrażenia w uprawianej geopolityce i geostrategii, nowe wyzwania oraz nowe zagrożenia. W kontekście tych uwarunkowań widziana jest globalizacja problemów bezpieczeństwa, która wymusza „zglobalizowane” działania, obejmujące m.in. udział sił zbrojnych różnych państw w róż-

² M. Kaldor, *New and Old Wars*, Cambridge 2002.

³ H. Münkler, *Wojny naszych czasów*, przekł. i wstęp K. Matuszek, Kraków 2004.

nych punktach na kuli ziemskiej (a więc często na obszarach poza tradycyjnym geopolitycznym zainteresowaniem tych państw).

Odnosząc do sfery wojskowości różne teorie wielkich zmian społecznych, autor podejmuje m.in. problem kształtowania się tzw. społeczności postmilitarnej w kontekście rozpowszechnianych teorii transformacji postmodernistycznej. Jego zdaniem, trzeba mieć na uwadze to, że procesy transformacji zachodzą nierównomiernie: „Współczesne społeczności dzieli się zatem na trzy ogólne typy: wciąż najliczniejsze społeczeństwa świata nowoczesnego – społeczności modernistyczne; awangardowe społeczeństwa świata ponowoczesnego – społeczności postmodernistyczne oraz społeczeństwa świata przednowoczesnego – społeczności premodernistyczne. W każdym z tych trzech typów społeczeństw siły zbrojne zajmują inne miejsce, odgrywają inne role; różnią się pod względem wielu ogólnych i szczegółowych charakterystyk. Wyróżnionym trzem typom społeczności odpowiadają trzy typy sił zbrojnych – nowoczesne, ponowoczesne i przednowoczesne” (s. 222–223).

Zestawiając nowe funkcje i zadania sił zbrojnych po „zimnej wojnie”, autor dostrzega wzrost tendencji do ich rozrostu, a przy tym dążeń do „ucywilnienia” wojska poprzez nadawanie żołnierzom coraz liczniejszych zadań niewojskowych – właśnie cywilnych: „Postuluje się potrzebę odzyskania racjonalności m.in. w misjach pokojowych. Żołnierz może i powinien służyć pokojowi; nie jest on jednak ani najlepszym sanitariuszem, ani dyplomatą czy misjonarzem” (s. 230).

Podsumowując należy stwierdzić, że w omawianej książce autor przedstawia ewolucję oraz współczesne znaczenie siły, zwłaszcza militarnej. Zagadnienia te odnoszone są zarówno do funkcjonowania „wnętrza” sił zbrojnych, jak i systemów państwowych oraz do stosunków międzynarodowych. Analizie zostało poddane działanie sił zbrojnych w trzech stanach: pokoju, kryzysu i wojny. Rozważania nad istotą i treścią międzynarodowych stosunków wojskowych, to w konsekwencji również podjęcie problematyki studiów strategicznych oraz studiów nad bezpieczeństwem. Autorowi udaje się prowadzić te rozważania na tle umiejętnie zarysowanej dynamiki współczesnych stosunków międzynarodowych, z uwzględnieniem zachodzących w nich procesach.

Książka bazuje na reprezentatywnie dobranej, bogatej literaturze przedmiotu. Oprócz bibliografii na końcu książki wybrana uzupełniająca literatura jest też podawana na końcu każdego rozdziału. Książka zawiera zarówno dużo wiadomości historycznych, jak i współczesnych danych statystycznych. Autor umiejętnie łączy wątki z różnych dziedzin i zagadnień: prawnych, systemów politycznych oraz organizacji i funkcjonowania sił zbrojnych. Najważniejsze procesy w stosunkach międzynarodowych i ewolucja na ich tle roli sił zbrojnych ukazane są w sposób dynamiczny.

Książka odznacza się przejrzystą strukturą, spójnością treści, logicznością argumentacji i zrozumiałym, jak na tę fachową problematykę, językiem. Z uwagi na troskę o precyzję definiowania pojęć i liczne systematyzacje zawarte w książce z powodzeniem będzie ona pełniła rolę znakomitego podręcznika. Jednocześnie jej walory naukowe powinny skłonić do zapoznania się z nią przez wielu zainteresowanych sprawami wojskowości i bezpieczeństwa zarówno narodowego, jak i międzynarodowego.